

Izbrisani med politiko zanikanja in eksemplaričnostjo romana

Marko Juvan

Inštitut za slovensko literaturo in literarne vede ZRC SAZU, Novi trg 2, SI-1000 Ljubljana
mjuvan@zrc-sazu.si

Eksemplaričnost romanov Mihe Mazzinija, Polone Glavan in Dina Bauka posega v slovenski diskurz »organizirane nedolžnosti« (Jalušič) in v mejah estetske reprezentacije poskuša zbuditi naklonjenost do ljudi, ki jih je slovenska oblast izbrisala iz registra stalnih prebivalcev. Populacijo izbrisanih, ki jo je slovenska poosamosvojitvena biopolitika oropala pravic in jo reducirala na »golo življenje« (Agamben), ti romani metonimično predstavljajo prek fokusa na počlovečeno žrtev izbrisa, obenem pa razgrinjajo odnose t. i. navadnih ljudi do te množične kršitve človekovih pravic.

Ključne besede: literatura in družba / slovenska književnost / človekove pravice / izbrisani / etnonacionalizem / travma / zanikanje krivde / Mazzini, Miha / Glavan, Polona / Bauk, Dino

Genealogija izbrisa

Posledice administrativnega akta izbrisa iz registra stalnih prebivalcev, ki se je zgodil 26. februarja 1992, so v osamosvojeni slovenski državi doletele okoli 25 tisoč občanov, ki v bivši Jugoslaviji niso imeli slovenskega republiškega državljanstva, pač pa zveznega ali državljanstvo drugih republik SFRJ.¹ S tem dejanjem so slovenske oblasti prizadetim posameznikom – le nekaj mesecev po razglasitvi državne samostojnosti (25. junija 1991) in t. i. desetdnevni osamosvojitveni vojni – brez predhodnih opozoril in izdanih odločb odvzele vse državljanske, socialne in politične pravice. Izbrisani občani nove države so izgubili zdravstveno in pokojninsko zavarovanje ter dovoljenje za delo, postali so apatridi.² Po zakonih o državljanstvu in o tuj-

¹ Izbrisani so etnično zvečine pripadniki drugih jugoslovanskih narodov oziroma potomci staršev, od katerih je vsaj eden t. i. Neslovenec. Pri kronologiji izbrisa se v nadaljevanju v glavnem opiram na monografijo *Izbrisani* (Dedič, Jalušič in Zorn), spise Lane Zdravković (»Kaj je izbris?«), Sare Pistotnik (»Kronologija«) ter Maje Breznik in Rastka Močnika (»Erasing«).

² Agamben (137–145) navaja, da podobno »množično denaturalizacijo in denacionalizacijo svojih državljanov« v nacionalističnem 20. stoletju poznajo tudi mnoge druge evropske države, izključevanje nedržavljanov iz varstva človekovih pravic in mehanizmov socialne države pa je globalen pojav (npr. nedavna begunska kriza).

cih, sprejetih leta 1991, slovensko državljanstvo namreč ni bilo podeljeno vsem stalnim prebivalcem, pač pa le tistim, ki so v SFRJ že imeli slovensko republiško državljanstvo. Občani Slovenije z neslovenskim republiškim ali zveznim jugoslovanskim državljanstvom so morali za slovenskega zaprositi v roku šestih mesecev od uveljavitve *Zakona o državljanstvu*. Okoli 172 tisoč prosilcev je slovensko državljanstvo dobilo, skupina izbrisanih pa ne, ker jim je bila prošnja zavrnjena ali pa je sploh niso vložili, bodisi zaradi neobveščenosti in malomarnosti bodisi zaradi odklanjanja statusa slovenskega državljanja. Bistveno je, da jim ni bilo pojasnjeno, da bodo brez slovenskega državljanstva izgubili tudi pridobljeno pravico stalnega prebivališča in postali nezakoniti tujci. Zavedla jih je še *Temeljna ustavna listina o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije*, sprejeta na dan osamosvojitve, ki je zagotovila »varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin vsem osebam na ozemlju Republike Slovenije, ne glede na njihovo narodno pripadnost, brez sleherne diskriminacije« (Slovenija, *Ustava* 7–8).

Z izključitvijo iz slovenskega pravnega sistema so izbrisani izpadli iz vseh mehanizmov socialne države in trga dela. Kot apatridi so ostali brez pravic, reducirani na »golo življenje«, kot ga razlaga Agamben. Kolikor niso mogli na novo pridobiti tujega potnega lista in izpolniti pogojev za ponovno pridobitev stalnega prebivališča, so bili prisiljeni, da so se kot nezakoniti tujci preživljali z delom na črno, se oprli na pomoč bližnjih in filantropov, nekateri pa so našli izhod v kriminalu. Kogar je policija prijela, je po bivanju v prehodnih domovih za tujce tvegala izgon iz države, tudi na sosednja vojna področja (prim. Zorn, »Politike« 115–123). Izbrisani so z delom na črno postali vir brezpravne in cenene delovne sile za slovensko sivo ekonomijo (prim. Gregorčič 88; Breznik in Močnik, »Erasing« 52–58).

Do izbrisa, ki so ga sodbe slovenskega Ustavnega sodišča (1999, 2003) in Evropskega sodišča za človekove pravice (2012) prepoznale za množično kršitev človekovih pravic, je prišlo iz aktualno političnih in zgodovinskih razlogov. V obdobju razpada sovjetskega imperija in oblikovanja monopolarne strukture, tj. globaliziranega kapitalistično-korporativnega imperija pod hegemonijo ZDA, se je Slovenija poskušala odcepiti od enostrankarske jugoslovanske socialistične federacije, ki je po smrti avtoritarne in karizmatičnega voditelja Tita zašla v gospodarsko in družbeno-ideološko krizo, po padcu Berlinskega zidu pa izgubila še pomen vmesnika med kapitalističnim prvim svetom in sovjetskim drugim svetom. Slovenske težnje po odcepitvi je okrepil zlasti agresivni Miloševićev populizem, ki po izpeljavi čistk v domači republiki Srbiji ni skrival hegemonističnih aspiracij, da bi prevzel vajeti v celotni Jugoslaviji, zato je stopal v zaveznitvo z vplivnimi strukturami Jugoslovanske ljudske armade. To je med Slovenci, ki so v t. i. procesu proti četverici leta 1988 že doživeli

poseg vojske v civilno sfero, še okrepilo občutek ogroženosti pred JLA. Ta je Slovenijo dan po osamosvojitvi junija 1991 dejansko napadla. Pod temi vtisi so se razplamteli predsodki do drugih jugoslovanskih narodov. Vlogo Nemcev in nemščine iz slovenskega narodnoobrambnega imaginarija 19. stoletja, oblikovanega v vazalni podrejenosti habsburškemu imperiju, so na prelomu v devetdeseta leta 20. stoletja – ko je kapitalski imperij multinacionalnih korporacij in globalnih financ pod vodstvom ZDA v svoj svetovni sistem postopno integriral države iz razpadlega socialističnega drugega sveta – prevzeli miloševićevski Srbi, srbohrvaščina in drugi jugoslovanski narodi. V odnosu do njih so se slovenski strahovi mešali z občutkom večvrednosti. Od sedemdesetih let 20. stoletja, ko so se v razvitejšo Slovenijo začeli množično priseljevati delavci iz južnih republik (gl. Dolenc), ki so se že zaradi svojega razrednega položaja težko vključevali v novo okolje, so se med Slovenci, nevajenimi urbane multikulturalnosti in preobčutljivimi na rabo slovenščine, začeli širiti rasistični predsodki do t. i. južnjakov (Mežnaric, »*Bosanci*«), povezani s prepričanjem, da jim ti ogrožajo delovna mesta, jezik in identiteto.³

Logika tega ideološkega vzorca je posameznike interpelirala, da so se prek distanciranja od *južnjakov* oziroma *Neslovencev* dojemali kot Slovenci, pravi nosilci kapitalistične etike (pridnosti, gospodarnosti, razumnosti) in (srednje)evropske kulturne identitete, pa tudi upravičenci do vstopa v civilizacijo demokratičnega Zahoda.⁴ Slednji je v slovenskem lojalističnem imaginariju zasedel strukturni položaj nekdanjega gospodarja, habsburškega monarha, medtem ko so t. i. Neslovenci konotirali Balkan. Prežeti z diskurzom medsebojnega »orientaliziranja«⁵ sosedov, značilnega za Jugoslavijo od njenega severo-zahoda do jugo-vzhoda (Bakić-Hayden ga imenuje *nesting orientalism*, tj. orientalizem v orientalizmu), so si mnogi na Slovenskem Balkan zamišljali kot eksplozivno mešanico dediščin otomanskega in bizantinskega imperija, nezdržljivo z redom Zahoda.

Ključni razlog, ki je privedel do izbrisa, pa je etnonacionalistična koncepcija slovenske države in drugih naslednic SFRJ (prim. Conversi; Kecmanović), po kateri sta ozemeljsko načelo prebivališča in abstraktni pojem človeka-državljan naddoločena z narodom kot imaginarnim kolek-

³ Kar 57,5 odstotkov anketiranih Slovencev v raziskavi Slovensko javno mnenje je leta 1990 menilo, da priseljevanje delavcev iz jugoslovanskih republik Slovence ogroža (Medvešek 195).

⁴ Distanciranje od drugih Južnih Slovanov ima daljšo tradicijo. Slovenski kulturni nacionalizem je v dolgem 19. stoletju zagovarjal t. i. narodno samobitnost pod okriljem Habsburške monarhije in kljub slovanofilstvu zavračal (panslovansko, iliristično ali *jugo-slovenarsko*) zlitje slovanskih *plemen*. Tudi slovenska zgodovinska povest je v prikazu Južnih Slovanov nihala med zavezniško naklonjenostjo in ksenofobnimi predsodki, npr. do Uskokov (prim. Hladnik).

tivnim subjektom z večstoletno zgodovinsko identiteto. Legitimnost osamosvojene Slovenije namreč izhaja »iz volje slovenskega naroda« (Ustava 9). Za posameznika se družbena vez ideološko utemeljuje v pripadnosti biološko-kulturno opredeljeni skupnosti etnije (skupni rod, jezik, kultura, kolektivni spomin in ozemlje), njegovo civilno državljanstvo pa je drugotno. Etnonacionalizem kot podlaga slovenskega državljanstva se je z vso ostrino pokazal prav ob problemu izbrisanih, ki so v upravnih postopkih naleteli na sistemsko diskriminacijo zaradi svojega neslovenskega rodu (prim. Dedić, »Diskriminacija«; Zorn, »Mi«, »Politike«).

Družbene percepcije izbrisa in umetniška reprezentacija

Izbrisani se dolgo niso zavedali množičnosti izbrisa, vsak zase so ga doživljali prek pretresov v svojih stikih z upravnimi organi in policijo. Ko so se iz stiske reševali sami in s pomočjo bližnjih, so nihali med samoobtoževanjem, upom, da gre za pomoto, in nemočnim besom nad državo (prim. Lipovec Čebren in Jelka Zorn, *Zgodbe*). Med uradniki je prevladovalo prepričanje, da pri izbrisu zgolj izvršujejo zakone, o etiki in ustavnosti svojega početja se niso spraševali. Redki so prizadetim poskušali pomagati z nasveti, drugi pa so jih obravnavali nenaklonjeno, z rasističnimi podtoni (prim. Zorn, »Politike« 100–104). V javnosti in medijih je o izbrisu z redkimi izjemami skoraj deset let prevladoval molk (Mekina). Gre za »kulturno anestezijo«, kot Allen Feldman označuje zamolčevanje travme manjšin (Zorn, »Politike« 92–93).

Izbrisani so se šele z letom 2002 organizirali v društvo in začeli z rednimi protestnimi akcijami, tudi v mednarodnem prostoru. Pred tem so se zanje zavzemali redki novinarji (v *Mladini* že od 1994), intelektualci in civilnodružbene organizacije, zlasti Mirovni inštitut. V odzivih na referendum o izbrisanih (2004) so se jim pridružili posamezni literati (npr. Boris A. Novak s sonetom »Izbrisani«). Po desetletju molka je topika izbrisanih stopila v središče javnega diskurza šele po sodbah Ustavnega sodišča, ki sta leta 1999 in 2003 ugotovili protiustavnost izničenja pravice do stalnega prebivališča. K vidnosti te kršitve so prispevali omenjeni protesti Društva izbrisanih ter kontinuirana podpora domače in mednarodne levo-liberalne civilne družbe. Družboslovci so analizirali pravne, socialne in politične vidike izbrisa (Dedić, Jalušič in Zorn, *Izbrisani*). Knjižno so izšle komentirane življenjske pripovedi izbrisanih, ki razbijajo sovražne stereotipe (Lipovec Čebren in Zorn, *Zgodbe*).

Polemike o izbrisanih so se razplamtele ob sprejemanju zakonodaje, ki naj bi po odločbi Ustavnega sodišča popravila posledice izbrisa.

Nacionalistične politične sile so zanikale protipravnost tega administrativnega akta in ovirale popravo krivic. Leta 2004 so izsilile referendum, na katerem je skoraj 95 odstotkov volivcev ob 31,45-odstotni volilni udeležbi zavrnilo t. i. tehnični zakon o izbrisanih. V medijih so prevladovala zavarajoča informacija o številu in lastnostih populacije izbrisanih. Bili naj bi podporniki agresorske JLA, potuhnjeni sovražniki Slovencev ali nevhvaležni špekulanti, ki so zavrnilo velikodušno ponujeno slovensko državljanstvo, zdaj pa preračunljivo pričakujejo odškodnine, ogrožajoče blagostanje Slovencev. Celo po nedvoumni sodbi Evropskega sodišča za človekove pravice, ki je 26. junija 2012 v izbrisu prepoznala kršitev Evropske konvencije o človekovih pravicah in slovensko državo zavezala k popravni posledic, še vedno prevladujejo zanikanje krivde in negativne podobe o izbrisanih. Gre za sindrom utajevanja množičnega teptanja človekovih pravic in zanikanja krivde zanj, značilen za diskurz »organizirane nedolžnosti« (Jalušič) in »kulture molka« (Dimitrijević 378–381) ne le v slovenskem primeru biopolitičnega nasilja, ki je administrativno-policijske vrste, temveč tudi v primeru vojnih hudodelstev v drugih republikah bivše Jugoslavije.

Romani, obravnavani v nadaljevanju, sodijo med družbene percepcije izbrisa, skicirane zgoraj. Slovenski pisatelji so ažurno pisali o vojnah na Balkanu, a izbrisani so zanje še vedno redka tema. To se sklada s splošnim diskurzom organizirane nedolžnosti, oprtim na vero v neškodljivost slovenskega nacionalizma in demokratičnost Slovenije, ki ji je tuje balkansko nasilje. Zadržanost do pisanja o izbrisu je morda zakrivil tudi ambivalenten položaj pisateljev kot družbenih kritikov in obenem nacionalnih ideologov. Slovenska književnost je bila zgodovinsko nosilec kulturnega nacionalizma, književniki pa so bili od osemdesetih let 20. stoletja ideologi in protagonisti osamosvojitve (npr. t. i. pisateljska ustava iz leta 1988). Po drugi strani so književniki tradicionalno nastopali kot kritična inteligenca, distancirana od vladajoče ideologije. Toda s kritiko države, ki je s svojim nacionalizmom izbris proizvedla in tajila, pisatelji tvegajo izstop iz tradicionalne narodotvorne zaveze književnosti, ne da bi vedeli, kako jih bo sprejelo bralstvo, vajeno kulture molka in politike zanikanja. Književnost o izbrisu slovenskega bralca namreč ne postavlja v vlogo zunanjega razsodnika, kakor v primeru tematike vojn na Balkanu, temveč v vlogo sokrivca.

Tema izbrisa se v gledališču in literaturi začne pojavljati po referendumu, ko je preplavila medije. Leta 2005 doživi – poleg Novakove lirske upešnitve bivanjske izkušnje izločenosti, odtujenosti in »notranje emigracije« (»Izbrisani«) – še svojo prvo (amatersko) gledališko uprizoritev, ki smeši pridobivanje slovenskega državljanstva.⁵ Leta 2008 je Goran Vojnović

⁵ Komedijo *Izbrisani*, preplet stand-up komedije in humorja *Top liste nadrealista*, so v Kranju izvedli ljubiteljski igralci Boom teatra, vsi iz t. i. neslovenskih družin.

v svojem uspešnem prvencu Čefurji raus! prvi, a obrobno predstavil lik izbrisane prebivalca multikulturne soseske; trije romani, ki temo izbrisane postavijo v žarišče, pa izidejo šele po razsodbi Evropskega sodišča za človekove pravice iz leta 2012. Ta je bržčas ustvarila varno legitimacijsko podlago za pisateljsko nasprotovanje domači politiki zanikanja. Vsi trije obravnavani romani začenjajo proces predelovanja travmatične sokrivde Slovencev za izbris tudi v umetniških praksah mainstreamovskih medijev. V kolektivno krivdo je sicer leta 2013 na uveljavljenem odru s predstavo 25.671 posegel že režiser Oliver Frljić, enfant terrible postjugoslovanskega političnega gledališča (prim. Juvan, »Od političnega«). Frljićeva postdramska predstava v Prešernovem gledališču Kranj problematizira politike reprezentiranja izbrisa v javnem diskurzu in odnos t. i. običajnih Slovencev do izbrisanih. Konkretna zgodba o sosedskem izključevanju in izkoriščanju izbrisane priseljske družine ponazarja predvsem govorico in delovanje etnonacionalizma v vsakdanjem življenju.⁶ Kot je pri Frljiću v navadi, je boleče razkrivanje nacionalističnega zla tudi v kranjski predstavi okvirjeno z ostro politično samorefleksijo gledališke institucije in z moralnim izzivanjem udeležencev gledališkega dogodka (npr. prepir igralcev o referendumu o izbrisanih, soočenje občinstva z resnično družino, katere zgodbo je varno doživljalo prek gledališke mimezis).

V primerjavi z radikalizmom Frljićevega postdramskega gledališča, ki vseskozi prebija estetsko distanco, se trije romani, ki tematizirajo izkušnjo izbrisanih in reflektirajo odnos večinskega naroda do njih, v proces družbenega predelovanja travme vpisujejo na način, ki v literarnih pripovedih prevladuje od 18. stoletja naprej – prek mimetične reprezentacije in estetskega diskurza.

Kronotop multikulturnega naselja, eksemplaričnost in biopolitika

Andrej E. Skubic je z romanom *Fužinski bluz* (2001) v slovensko književnost vpeljal kronotop spalnega naselja. Uveljavljeno knjižno slovenščino je razdrobil v sociolekte, z dodatkom srbohrvaščine in slovensko-srbohrvaških hibridov. Ob slovenskih protagonistih je uveljavil neslovenske junake, z njihovimi življenjskimi in govornimi stili vred. Skubičev kro-

⁶ Potem ko so izbrisani v prologu ponovno vpisani v razvid (njihova imena se zapisujejo na ozadje scene, ki evocira Triglav, slovenski simbol), igralci predstavijo eksemplarično zgodbo o družini izbrisanih, ki jo sosedje izselijo iz hišniškega stanovanja, da z njegovo prodajo plačajo obnovo stanovanjskega bloka. Osrednjo zgodbo o trpljenju družine in sinovem samomoru prekinjajo domobranske pesmi ter citati protimanjšinskega govora politikov in anonimnih komentatorjev v spletnih medijih.

notop se nanaša na ljubljanske Fužine, eno od blokovskih sosesk, zgrajeno v sedemdesetih in zgodnjih osemdesetih letih 20. stoletja. Vanjo so se v obdobju slovenske gospodarske konjunktore naseljevali priseljenci iz manj razvitih jugoslovanskih republik. Kronotop multikulturalnega geta, umeščena v prestolnico nove nacionalne države, je obenem mnemotop (Assmann 44–45) in heterotopija (Foucault, »O drugih«); kot pomanjšani posnetek jugoslovanskega prostora v svojem večjezičnem identitetnem teatru uprizarja razliko med sodobnostjo in bližnjo preteklostjo. V njem se prakse sodobne urbane segregacije soočajo s kolektivnim spominom na jugoslovanski ideologem *bratstva in enotnosti* ter na egalitarni standard socializma.

Na sledi heteroglosije Skubičevega kronotopa naselja se je Goran Vojnović z uspešnico Čefurji *raus* (2008) usmeril v anatomijo odnosov med mladostniki in družinami priseljskih provenienc. Sosesko obremenjujejo brezposelnost, alkoholizem, droge, (družinsko) nasilje in delinkvenca, od zunaj pa nanjo vplivajo organi in mediji slovenske države ter dramatične spremembe v matičnih domovinah priseljencev. V galerijo likov, ki so bili zaradi balkansko-južnjaških konotacij svojega življenjskega sloga ožigosani kot *čefurji*, Vojnović vpelje tudi osebo izbrisane, a mu dodeli obrobno vlogo.⁷ V romanih, ki so se v letih 2014–15 posvetili prob-

⁷ Gre za lik priseljca iz Kikinde (Srbija), ki si je s Slovenko ustvaril družino, po izbrisu, ko si – drugače od svojih otrok – ni mogel pridobiti slovenskega državljanstva, pa se je zapil. – Potem ko je bila pričujoča analiza treh romanov o izbrisu že opravljena, je Vojnović leta 2016 izdal avtobiografsko obarvani generacijski roman *Figa*, v katerem na ozadju slovensko-jugoslovanske zgodovine od konca druge svetovne vojne do sodobnosti prepleta razne časovne nivoje zgodb o težavnih, etnično mešanih in pretrganih zakonskih razmerjih pripovedovalca Jadrana, njegovih staršev in starih staršev. V ta dogajanja, povezana s kronotopom multikulturalne soseske in prepredena z jezikovno hibridnimi dialogi literarnih likov, je Vojnović ponovno vnesel temo izbrisa, a ji je dal večjo težo, saj izguba statusa stalnega prebivalca travmatično zaznamuje razpadlo družino in s svojim postopnim razkrivanjem ustvarja pripovedni suspenz. Pisarniški uslužbenec Safet Dizdar leta 1992 nepojasnjeno izgine iz doma v ljubljanskih Fužinah, kjer pusti sina Jadrana, tedaj najstnika, in svojo slovensko ženo Vesno. Izginotje se pojasnjuje korakoma: Safet je bil izgnan iz Slovenije, potem ko je doživel izbris (slovenskega državljanstva ni hotel niti s pomočjo prijatelja, visokega uradnika na notranjem ministrstvu, izgube statusa občana pa ni pričakoval) in na policijski postaji stresel jezo nad uničenjem dokumentov in separatistično državo, ki mu je z osamosvojitvijo uničila domovino. Iz kljubovalnosti (t. i. bosanskega *inata*) se po izgonu odloči ostati v domovini staršev, Bosni, kjer pa se ravno začneja vojna. Tam se ne more udomačiti, temveč ponovno trpi od razcepljene pripadnosti (spomine na Slovenijo na primer paradokso oživlja z branjem časopisnih osmrtnic). Safet, iznajdljivi, duhoviti in razpuščen slovenski *Bosanec*, se po izbrisu v prostovoljnem izgnanstvu spremeni v upadlega, resnobnega in zadržanega bosanskega *Slovenca*. Izbris mu je vzel življenje še pred njegovo smrtjo. Roman *Figa* bi zahteval daljšo obravnavo, ki pa jo bo treba prihraniti za drugo priložnost.

lemu izbrisa (*Izbrisana* Miha Mazzinija, *Kakorkoli* Polone Glavan in *Konec. Znova* Dina Bauka), kronotop multikulturne soseske socialno opredeljuje delovanje, govorne vsebine in poglede oseb, a je heteroglosija kronotopa stilistično-narativno pomembna le pri Glavanovi.

V romanih o izbrisu med neslovenskimi liki simptomatično nastopijo tudi tujci, ki so instanca zunanjega opazovalca slovenskih družbenih razmer. Dva izhajata iz ZDA, in – ne glede na značajske odlike – s svojima poklicema konotirata ideološko-gospodarsko anektiranje periferije, ki se otepa z vojnami in tranzicijo ter dozdevno zaostaja za razvito demokracijo Zahoda. Denisovo dekle Mary (Bauk) je v Slovenijo poslana kot mormonska misijonarka, Zalin partner Mark (Mazzini) pa kot krizni menedžer; oba nedemokratske odklone periferije presojata v luči demokratičnih standardov centra. Vsi trije tujci-ljubimci⁸ so torej značilen pojav globalizacije, ki je v svetovni sistem priključila slovensko državo, s prostim pretokom kapitala, blaga in ljudi spodbudila transnacionalnost erotizma, v slovensko književnost pa vnesla globalno angleščino.

Vse tri romaneskne obdelave izbrisanih temeljijo na eksemplaričnosti, značilni za mimetičnost literarnega diskurza (prim. Johansen 415–432; Juvan, *Literarna* 53–54). Z zbujanjem empatije z individualizirano zgodbo, ki demantira stereotipe, poskušajo – v mejah odmevnosti literarne govornice in prek estetske konsumpcije – opozoriti javnost na splošni družbeni pojav (izbris) in na fiktivnem primeru konkretizirati njegove pogubne učinke. Pripoved se namreč fokusira na počlovečeno posameznico ali posameznika, ki metonimično zastopa množico, ki jo je prevladujoči diskurz razčlovečil. Tudi Mazzinijev roman *Izbrisana* poskuša prek eksemplarične zgodbe v estetskem diskurzu zbuditi naklonjenost do populacije izbrisanih. Protagonistka Zala se zato prilikuje predstavam o povprečni slovenski tridesetletnici, čeprav njeno fiksijsko podobo obremenjujejo stereotipi o izbrisanih (t. i. balkanski temperament, obremenjenost z narodnostno mešano patriarhalno družino, oče oficir).

Mazzinijeva pripoved je tretjeosebna, fokalizirana prek Zale, dogajalni čas je dokumentaristično zgoščen (od 30. aprila do 15. maja 1992). Približno dva meseca po aktu izbrisa Zala prizadene razkol med cikličnim in linearnim časom. Ciklični čas je vcepljen v osebni in kulturni spomin na socializem (praznične dni okoli 27. aprila in 1. maja), obenem pa je prepleten z naravnim ciklom: maj je vrhunec pomladi, Zala pa med pomladnimi prazniki rodi. Toda Zalin linearni čas se odkloni od dnevnih rutin: odkrije, da je ostala brez zdravstvenega zavarovanja, uničijo ji dokumente, poskušajo ji odvzeti novorojenko, izgubi službo, zaprejo jo v azilni dom in jo kot ilegalno tujko hočejo izgnati. Mazzinijeva eksemplarična povezava

⁸ Alja iz romana Glavanove se zalubi v Irca.

med narodom, nacionalno državo in rojstvom Zalinega otroka ne more biti naključna. Nezavedna podstat pisateljeve fikcije je odziv na specifično etnonacionalistično obzorje; slovenski razumniki so idejo naroda kot eksistencialno danost (»na-rojenost«) in nujni pogoj demokracije kulturalistično utemeljevali v biologistični etimologiji, torej ravno v rojstvu in rodu.⁹ Zalin konflikt z nacionalno državo, rojeno dobro leto pred dogajalnim časom romana, se namreč začne prav z Zalinim porodom. V porodnišnici spozna, da je kot izbrisana za na-rodno državo na porodu sama (kot državljanka) tako rekoč umrla, njena novorojenka pa se je iz-rodila iz slovenskega gentilnega reda.

Mazzinijev hiazem rojstva in simbolne smrti ter njegovo prizorišče – porodnišnica, prikazana kot Goffmanova »totalna institucija« – je mogoče prek Foucaulta (*Rojstvo* 290–294), Agambena (129–142) in Esposita (48–66) brati kot simptom biopolitike, tj. državnega reguliranja življenj populacij z vidika ekonomične in racionalizirane »vladnosti« neoliberalne paradigme. Z racionalno mašinerijo biopolitične vladnosti se je suverena slovenska oblast lotila tudi izbrisanih (gl. Breznik, Kržan in Močnik, »Upravljavske«), in to na načine, ki jih delno zastopa Zalin primer. Zala, ki se čuti Slovenka, čeprav je hči srbskega oficirja, se z izbrisom spremeni v nezakonito tujko. Njen izgon bi biopolitično prispeval k zmanjšanju jugoslovanske populacije v državi slovenskega naroda, državni proračun bi bil razbremenjen socialnih in zdravstvenih stroškov, s prisilno posvojitvijo njene hčerke pa bi se okrepilo narodno telo. Biopolitika deluje na Zalo na prizoriščih totalnih institucij (porodnišnice, azilnega doma, policijskega pripora), uradov in služb (upravne enote, centra za socialno delo) ter državnih medijev (Televizija Slovenija). Tudi zarota, s katero direktorica porodnišnice prek svojih zvez poskuša Zali odtujiti novorojenko, ima biopolitični podtekst: prepričuje Zalo, naj privoli v posvojitve svoje hčerke, češ da bo otroku bolje v »ugledni družini« (Mazzini 97–98). Ozadje direktorice navidezne skrbi je fašistoidno; meni, da se s takšnimi posvojitvami »gradi zdravo ljudstvo« (97).¹⁰ Za direktorico je v sodobni nacionalni

⁹ Beseda »narod« izhaja iz praslovanskega »*naroditi 'poroditi' [...]« in »torej prvotno pomeni *'kar se narodi, porodi'« (Snoj). – Tine Hribar v znamenitih novorevijaških *Prispevkih za slovenski nacionalni program* (1987) ločuje »narod«, ki temelji na »rojstv[u] in rod[uj]« (*natio*), od »nacije«; slednja mu pomeni »narod s suvereno politično oblastjo, tj. z lastno državo«, k čemur pa naj bi »narod« po svojem bistvu zgodovinsko stremel (3–4). – Ta ideja izhaja iz kulturnega nacionalizma 19. stoletja, a se bliža biopolitičnemu neksusu *rojstvo – rod – narod*, o katerem v zvezi s fašizmom razpravlja Agamben (138–142) in Esposito (228–229).

¹⁰ Direktorico prepričujevanje je navdihnila biopolitika frankizma, ki je po državljanski vojni prisilno odvezemala otroke republikanskim ali revnim materam in jih dajala v posvojitve premožnim družinam, naklonjenih falangistom in cerkvi.

državi odločilno ugledno družinsko poreklo (»To je dežela sorodstva, ne prava!«, 98). Izbrisani, kakor jih upodabljajo slovenski romani, pa izhajajo iz disfunkcionalnih, etnično mešanih družin, tujih imaginariju družine kot osnovne celice narodno homogene slovenske družbe.

Mazzini s stranskim likom izbrisane, Zalinim prijateljem Nikolo, dodatno osvetli, kako biopolitična vladnost posameznika oropa identitete in socialne varnosti. V nasprotju z državljanom, ki mu pravni red zagotavlja človekove pravice, izbris postavi osebo v območje izjemnega stanja, pravno določene izključenosti iz pravnega reda (prim. Zorn, »Mi« 28–29; Agamben 132–155). Izjemno stanje disciplinira golo življenje izbrisanih: tako kot Nikola so morali paziti, da s svojimi nezakonitimi dejavnostmi, nujnimi za preživetje, in z delom na črno ne pritegnejo pozornosti, sicer bi bili lahko izgnani.

Žanr srhljivke kot globalistični *pharmakon*

Kritiko biopolitične regulacije populacije, ki na podlagi etnonacionalizma izključuje in gospodarsko izkorišča izbrisane, pa v Mazzinijevem romanu blokira privzeti žanr črne srhljivke (*the noir thriller*). Po Horsleyju teme črne srhljivke izhajajo iz »usodnega razmerja med protagonistom in družbo. Liki trpijo zaradi uničene zmožnosti za delovanje [...] ali izgubljene vezi s skupnostjo« (11). Ta žanr protagoniste »sooč z razpoko v običajnem redu stvari«, zato postanejo »obsedeni, alienirani, ranljivi, zasledovani ali paranoični«; sile, ki jih ogrožajo, so prikazane kot absurda naključja, na družbeni ravni pa kot »krivice, zmote, predsodki ali pritiski«. To pomeni, da »so sile, ki nadzorujejo življenja likov, zasnovane na prevladujočih pojmovanjih družbeno-političnih determinant«, med katerimi sta tudi ekonomska prikrajšanost in izključenost iz konformistične, s predsodki obremenjene družbe (11).

Mazzinijev roman zaznamuje mnoge poteze črne srhljivke, z izjemo stičišč s kriminalko ali vohunskim romanom. V skladu s scenarijem srhljivke posameznica (Zala) naleti na indice zlovešče potujitve svojega sveta, ki se iz domačnega spreminja v sovražno nedomačnega (*unheimlich*); nad dogajanjem tudi izgublja nadzor. Kot prikriti aktant potujitve se prek pripovednega suspenza in paranoidne logike trilerja razkriva zarotniško omrežje, ki ga družijo nestrpnost do Neslovencev.¹¹ Po obrazcu srhljivke pripade Zali vloga preganjane žrtve, ki jo izguba državljanstva alienira,

¹¹ Zločesto omrežje, ki je lahko tudi Zalina paranoidna fantazma, se polašča legalnega družbenega reda prek posameznikov: sprejemne medicinske sestre, direktorice porodnišnice, socialne delavke, policistov, medijskega urednika in pisatelja.

tako da se sama ne more upreti pogubnemu nizu absurdov, ki jih generirata krivična družba in zarotniško omrežje okrog direktorice porodnišnice. Po pomoč se zateče k Američanu Marku, svojemu bivšemu ljubimcu in očetu njene novorojenke. Kot se spodobi za žanr, ji Mark predlaga, naj si s pomočjo novinarjev, intelektualcev in mnenjskih voditeljev zagotovi podporo v javnosti, omrežje, ki ji hoče odtujiti otroka, pa medijsko razkrinka in onemogoči.

Kljub Zalinim spodletelim poskusom prodora v javnost¹² prevzeti vzorec srhljivke vendarle ne odpove. Na pomoč mora priskočiti t. i. neodvisni medij, ki nastopa kot univerzalni branik demokracije. Šele potem ko Zalin primer obdela globalna televizija CNN, se slovenska oblast zgane, saj se ustraši hegemonovega mnenja in slabe mednarodne podobe države. Zato Zali dodeli slovensko državljanstvo, vrnejo ji tudi otroka. Mazzini ravna dosledno: ne le, da v svoji poslovenitvi ameriškega žanra vidi primerno orodje za kritiko slovenske družbe in razkrivanje resnice o izbrisanih, temveč znotraj prevzetega žanra vlogo pomočnikov dodeli ravno ameriškemu poslovnežu in CNN. Mazzinijev roman je torej z uvozom žanra nevede prevzel tudi njegovo imperialistično prtljago.

Z ambivalenco Platonovega označevalca *pharmakon*, ki jo v povezavi s pisanjem na metafizični ravni obravnava Derrida (»La pharmacie de Platon«), se v diskurzu Mazzinijevega romana na ravni politike pisanja ujema ambivalenca srhljivke kot epistemičnega žanra. Mazzini namreč v svoji eksemplarični pripovedi kot *zdravilo* za nedemokratsko slovensko patologijo uporabi pisavo globalnega žanra. Pisava trilerja naj bi zdravitno razkrivala resnico (o izbrisanih), čeprav obenem deluje kot *strup* (neoliberalne, globalistične) ideologije, ki je v svetovnem merilu ustvarila razmere, v katerih je slovenska patologija sploh lahko nastala.

Literarizacija perspektiv na izbris

Mazzinijev roman *Izbrisana* se osredotoči na eksemplarično posameznico, Polona Glavan (*Kakorkoli*) in Dino Bauk (*Konec. Znova*) pa zajameta daljši dogajalni čas in pripoved premakneta v polifiguralnost. Bolj kot za zgodbo enega izbrisane se zanimata za odnose do izbrisanih. Glavanova in Bauk izpostavita sokrivdo slovenskih državljanov pri izbrisu, s čimer izzoveta diskurz zanikanja, značilen tudi za druge postjugoslovanske države.

¹² Zali nastop na javni televiziji v imenu višjih političnih interesov sprva prepreči konformistični urednik; ne podpre je niti ugledni pisatelj, državno subvencionirani razumnik in vest naroda. Potem ko ji končno uspe nastopiti v pogovorni TV oddaji, se ne zgodi nič, to pa odstopa od modela iz ameriških filmov (to omeni Zala sama). – S tem Mazzini nakazuje, zakaj je bil izbris v slovenskih medijih tako dolgo zamolčan.

Medtem ko Mazzini obtožuje javne uslužbence, ki izvajajo ali zlorabljajo izbris, se Glavanova in Bauk posvetita t. i. navadnim ljudem. Takšna sta na primer Baukov poslovnež Goran in kulturniški uradnik Peter, ki trpita za občutkom krivde, ker se nista dovolj potrudila za rešitev skupnega prijatelja Denisa, po izbrisu izgnanega na balkanska vojna območja. Ideološko-sociolektalno diferenciranost odnosov do izbrisanih romana Glavanove in Bauka upodobita prek plurivokalne in plurifokalne pripovedne strukture, v kateri liki zastopajo habituse različnih družbenih skupin.

Baukova pripoved z retrospektivami obsega okoli dve desetletji, in čeprav se posveča medosebnim zapletom, nakazuje tudi družbeno ozadje. Baukovi mladostniški vrstniki iz stanovanjske soseske se medsebojno oddaljijo ne le zaradi značajskih razlik, temveč tudi zaradi naraščanja socialnih razlik v obdobju tranzicije. V romanu izstopi motiv konflikta med delavci in kapitalom, ki je izbruhnil s t. i. divjo privatizacijo. *Kakorkoli* Polone Glavan pa ima nasploh poteze družbenega romana, saj prek ljubezenskih zgodb dveh mladih žensk – dogajalni čas je okoli devet mesecev, kolikor traja nosečnost ene od njiju – secira sodobno slovensko družbo pod svetovno vladavino neoliberalizma. Pisateljica slika družbeno opustošenje ob propadanju socialne države, a na drugi strani osvetli tudi vznikanje solidarnosti, aktivizma in upora zoper takšne družbene razmere.

Prvoosebni pripovedovalki romana *Kakorkoli* sta Alja, študentka anglistike, ki jo humanitarni čut vodi v boj za pravice izbrisanih, in Lili, noseča srednješolka iz nižjega srednjega sloja, ki se znajde med skinheadovskimi nacionalisti, sovražniki izbrisanih. Njuni kontrastni zgodbi sta posredovani prek dveh različnih sociolektov, »kultiviranega« in »ekscenega« (prim. Skubic, »Sociolekti«).

Aljin kultivirani študentski sociolekt se ujema z njeno karakterizacijo, saj ponotrja humanistične in levo-liberalne vrednote, kot so samoobvladovanje, tolerantnost, prilagodljivost, odprtost za drugačnost in nesebična pomoč šibkejšim. Alja z inštrukcijami pomaga osnovnošolcu Senadu iz revne bosanske družine, da izboljša učni uspeh. Ker jo pretrese beda dekove družine, utesnjene v majhnem stanovanju v multikulturni soseski, svojo podporo dečku skupaj s prijateljicami stopnjuje v socialno pomoč njegovi družini. Ko se pridruži levičarskim aktivistom v ljubljanskem skvotu Rog, pa svojo čustveno filantropijo dvigne na skupinsko politično raven. Vključi se v boj za pravice vseh zatiranih skupin, med njimi tudi izbrisanih. Polona Glavan pripovedno poseže v dogajanja po letu 2000, ko se izbrisani kot organizirana skupina in politični subjekt začnejo javno boriti za svoje pravice, v bran pa jim stopijo nevladne organizacije in aktivisti v Sloveniji in tujini.¹³ Na nasprotni strani se znajde druga pri-

¹³ Aleksander Todorović, ki je novembra 2001 gladovno stavkal, ob desetletnici izbrisa

povedovalka romana, sedemnajstletna Lili. Njena »ekscesna« govornica, ki sodi med »mestne obrobne sociolekte« (Skubic, »Sociolekti«), je prežeta z najstniškim slengom. Ker Lili ne zmore kultiviranega samonadzora, njen govor zaznamujejo rasistični izrazi za priseljence in označevalci nestrpnega distanciranja od vseh, ki ne pripadajo njeni najstniški subkulturi. Če se pri Alji stopnjuje humanitarni aktivizem v podporo drugačnim, se v Lilijini zgodbi njen spontani rasizem – ki ga vsrkava s socializacijo v družini in med vrstniki – pod vplivom njenega fanta, pripadnika skinov, razvije v bolj eksplicitno ideologijo in jo vodi v manifestacijo, s katero hočejo jezni »slovenski domoljubi« opozoriti na svojo prikrajšanost in razbiti demonstracijo za izbrisane in druge marginalizirane skupine.

Pisateljica pa Lili ne oblikuje kot negativke, temveč se vživi v njen svet. Dogajanje romana zameji z meseci njene nosečnosti. Lili in njenega dvajsetletnega fanta Marsa označi s svetlimi potezami, kot sta ljubezen in odgovornost. Tudi Marsovo skinheadovstvo razloži kot habitus, določen z njegovim socialnim položajem. Mars izhaja iz razpadle družine, ne more si privoščiti višjega šolanja. V prekarni službi je prepuščen volji nadrejenih in dobičkonosnosti trgovskega podjetja. Ta prikrajšanost Marsa tira v nemočen bes, zaradi katerega izgubi službo. Z vidika freudovske razlage fašistične družbene vezi (Adorno, »Freudovska teorija«) se pokaže, da se Mars iz svojega ranjenega narcizma pod vplivom neonacističnih ideologov rešuje prek mehanizmov množične psihologije: neuresničljivi ideal jaza projicira v vodjo neonacistov, svojo libidinalno energijo pa investira v skupino, ki mu reprezentira fantazmo narodnega organizma. Pisateljica na primeru Marsa pokaže, kako prikrajšani delavci – neopremljeni za kritično analizo svojega položaja – postanejo plen populističnih rešitev, kakršne propagira fašizem, prilagojen neoliberalni dobi.¹⁴

(26. 2. 2002) ustanovi Društvo izbrisanih prebivalcev Slovenije. Ob obletnicah izbriša to društvo od 2003 prireja teden izbrisanih. V ljubljanskem skvotu AKC Metelkova je 2003 odprta razstava o izbrisu in predstavljena monografija na to temo. Aprila 2006 v Ljubljani potekajo protirasistične demonstracije, novembra istega leta Todorović ob podpori slovenskih, italijanskih in francoskih nevladnih organizacij organizira Karavano izbrisanih od Ljubljane do Bruslja (Pistotnik 212–217, 232–235).

¹⁴ Fašizem, kakršen se uveljavlja pod okriljem »neposredn[e] oblast[j] nadnacionalnih korporacij nad denacionaliziranim, socialno razbitim in politično likvidiranim ljudstvom« (Mastnak 144, 159), usmerja nemočen bes izkoriščanih v prepoznavne in šibkejše tarče – pripadnike obrobni družbenih skupin. Fašistična propaganda postnacionalne dobe se drži receptov svoje zgodovinske predhodnice, saj kot »agent močnih gospodarskih in političnih interesov« (Adorno 54; gl. tudi Dolar 11–26) prikazuje šibkejše skupine kot manjvredne druge, ki ogrožajo delovna mesta narodno homogenih malih ljudi, njihov standard, egalitarni moralno in užitek nacionalne identifikacije.

Izbris kot moderna tragedija brez katarze

Antični pojem tragedije je že Hegel prilagodil moderni dobi, Raymond Williams in Terry Eagleton pa sta njeno kanoničnost povezala z občutkom za tragično v strukturah vsakdanjega življenja in običajnem jeziku. Lili in Mars, mladostnika iz nižjega sloja, ustrezata Heglovi opredelitvi omahujočih romantičnih značajev kot pravih nosilcev moderne tragedije, ki so »postavljeni v središče raznovrstnih naključnih razmer in pogojev« (Hegel 86, 92–93). Zdita se subjekta, ki uresničujeta »princip *individualne* svobode in samostojnosti«, kar je po Heglu nujni pogoj »za resnično tragično delovanje« (68). Toda njuna dejanja se iztečejo v nasprotju z njunim »subjektivni[m] smot[rom]« in »osebno strast[jo]« (69), ker so determinirana s protislovji zgodnjega 21. stoletja. Ti zgodovinski procesi so strukturno analogni »umnost[i] usode« v antični tragediji (Hegel 79) oziroma »božansk[emu], ki stopa v svet in individualno delovanje« tragičnih junakov (57), a s pomembno razliko: v zgodovini namesto božanske Previdnosti ali absolutnega duha vlada naključnost ekonomsko-političnih sprememb. Na Lili in Marsa, moderna tragična značaja, zgodovinski procesi delujejo prek kontingentnih dogodkov, ki se zanju začnejo z nenačrtovanim starševstvom, končajo pa z nehotenim ubojem. Njuna zgodba ustreza dvema Heglovima opredelitvama modernega »tragičnega izida«: po prvi »se individuumi raztreščijo ob neki realni moči, kateri navkljub so hoteli izpeljati svoj posebni smoter« (94), po drugi pa je tragični izid »posledic[a] nesrečnih okoliščin in zunanjih naključnosti, ki bi se prav tako utegnile [...] srečno končati« (95).

Marsova neizživeta rasistična agresivnost določa njegov »patos« ter »enostranskost« v njegovem delovanju in govoru; neizogibno ga vodi v »subjektivno trpljenje«, zlom in tragično krivdo (prim. Hegel 58, 77–78). Zlit s kolektivnim duhom fašistične drhali se Mars po nesreči spremeni v ubijalca. V metežu spopada med levičarskimi in desničarskimi demonstranti smrtno poškoduje Nihada (invalidnega očeta Aljinega učenca Senada), ki se je po naključju znašel tam. S tem nehotenim zločinom se izjalovi tudi Marsova in Lilijina intimna, sicer rasistično obarvana želja, kako si bosta z novorojenko ustvarila novo družinsko življenje v čisto slovenski soseski.

Konec Lilijine zgodbe razdre predstavo o »tragični spravi« kot »odpravljanju nasprotij«, iz katerih vznikata tragedija; Heglova tragična sprava za ceno protagonistove žrtve pomiri tragični konflikt med dvema enako upravičenima, a enostranskima npravstvenima smotroma (Hegel 71–82). Namesto Heglove restavracije porušene družbeno-metafizične harmonije, ki naj bi med občinstvom stare in moderne tragedije zbudila katarzo in

osmisli sočutje s trpljenjem tragičnega junaka, se v romanu Glavanove pojavita absurd in alienacija: Lili v nasprotju s stereotipno podobo porodnice na koncu romana noče niti pogledati svoje novorojenke, hčerke očeta, ki bo ostal zaznamovan kot morilec. V prav takšnem absurdnem razpletu tragičnega zapleta se znajde tudi Alja. Tudi Alja občuti absurd in krivdo, ker je na demonstracije v podporo izbrisanim lahkomišlno povabila hudo bolnega Nihada in tako nehote pripomogla k njegovi smrti, čeprav je njemu in njemu podobnim s svojim idealističnim aktivizmom – Lili in Marsu nasprotno »enostranskostjo« – vseskozi hotela samo pomagati. V tragični razcep med nerazrešljivo protislovnostjo zgodovine (kot usode) ter subjektivno vednostjo, npravstvenostjo in smotri posameznika se torej vpisuje moment naključja, značilen za strukturo sodobnega sveta. Namesto katarze ob tragični spravi bralec romana *Kakorkoli*¹⁵ na koncu naleti na nepomirljivi hiat med konfliktnimi življenjskimi svetovi.

Travma, krivda in imaginarna zacelitev

Drugače od Glavanove je v prvem delu Baukovega romana s sociolekti obarvan le govor nosilnih pripovednih likov, medtem ko se tretjeosebni pripovedovalec drži knjižnega jezika; v zadnjem delu ti fokalizatorji prevzamejo vlogo prvoosebni pripovedovalcev, a le v pisemski formi. Baukovi protagonisti so prijatelji iz socialističnega spalnega naselja, ki so konec osemdesetih let ustanovili rokovski bend, v postsocialističnem obdobju pa se razidejo. Denis je literarno navdahnjen mladenič iz priseljenškega zakona in ga izbris zanese v vojno v Bosni; Goran, že kot mladenič pridobitniški, postane amoralen tranzicijski poslovnež; Peter, obetavni študent humanistike, se po zavoženem zakonu spremeni v zagrenjenega kulturniškega uradnika. Četrtni nosilni lik je ameriška misijonarka Mary, Denisovo dekle. Denis prav tako kakor Mazzinijeva Zala izhaja iz disfunkcionalne, etnično mešane družine in je v sporu s patriarhalnim očetom, neslovenskim oficirjem JLA. Vendar pa Denisa, ki pri Bauku eksemplificira množico izbrisanih, doleti ne le redukcija na golo življenje, temveč izguba samega življenja. V verigi absurdnih naključij, ki jo sproži njegova odstranitev iz registra stalnega prebivalstva, je Denis aretiran kot ilegalni tujec, po izgonu na Hrvaško tam prisilno mobiliziran in pozneje ubit kot vojak enega izmed vojskujočih se »plemen« v razdejani Bosni.¹⁶

¹⁵ Prislov oziroma veznik *kakorkoli* »izraža poljubnost načina« (SSKJ), vscenost različnih soobstoječih možnosti.

¹⁶ Svetlana Vasović navaja, da obstaja okoli deset primerov izbrisanih, ki so bili po izgonu iz Slovenije ubiti v vojnah na Balkanu (»Izgon v smrt«). Prim. tudi Zorn, »Politike« 115–123.

V pripovedih Glavanove in Bauka se ločeni svetovi osrednjih oseb na koncu prekrizajo. Obe pripovedovalki romana *Kakorkoli*, ki nedaleč druga od druge živita vzporedni življenji, se v sklepnih prizorih romana srečata v metežu napada fašistične desnice na levičarske demonstracije. Alja in Lili, vsaka na svoji strani množice in vsaka v svojem sociolektu ubesedita kaotično percepcijo istih dogodkov (demonstracij in Marsovega smrtonosnega udarca Nihadu), v katerih sta se znašli, ne da bi se poznali. Tudi zgodbe razdruženih Baukovih protagonistov se ponovno presekajo. Prijatelje posledice izbrisa in poglobljanje družbenih razlik medsebojno oddaljijo, bosanski vojni metež, v katerem je Denis ubit, pa jih nepopravljivo loči. Toda njihove želje, spomini in občutki krivde jih ponovno združijo, čeprav v imaginarnem prostoru.

Baukovi mladostni prijatelji se srečajo v nekakšnem zaklonišču znotraj ali blizu knjižnice. Heterotopijo knjižnice, prostora, v katerem so shranjene knjižne upodobitve drugih prostorov, pisatelj predstavi v fantastični perspektivi, tako da bralec v skladu z definicijo tega žanra omahuje med naravno in nadnaravno razlago opisanih dogodkov (Todorov). Denis, prilagojen vsiljeni vlogi vojaka, v nekem bosanskem mestu zahaja v »kabriolet biblioteko«, običajno mestno knjižnico, ki pa je sanjsko potujena. Streha je uničena, v njej se nekdanji knjižničarji prikažejo kot duhovi. Ruševine so kot fragment zgodovine same na sebi alegorične, knjižnica brez strehe pa evocira tako nacionalistično vojno uničenje skupne humanistične dediščine nekdanje Jugoslavije kakor tudi trdoživost književnosti kot duhovne sile, ki s svojo virtualno potencialnostjo nakazuje možnost novega začetka. Knjižnica ima v zgodbah Mary in Denisa irealne poteze: Denisa skrivnostna knjižničarka vodi v prostor, v katerem so shranjene postjugoslovanske knjige, ki bodo napisane šele po njegovi smrti (omenjeni so Aleksandar Hemon, David Albahari, Igor Štiks, Boris Dežulović in Miljenko Jergović), Mary pa se v tujini znajde v skrivnostni četrti knjižnih polic, imenovani Bibliotheca balcanica.

V primerjavi z romanoma Mazzinija in Glavanove je pri Bauku – ne le v prizorih knjižnice – vidnejša nostalgija po skupnem jugoslovanskem kulturnem prostoru. Z referencami na znane pesmi in glasbenike pripovedovalec priključuje v spomin priljubljene rokofske in pankerske ansamble. Omenja vidne hrvaške, srbske in bosanske pisatelje; nekateri so se uveljavili že v zadnjih letih pred razpadom socialistične federacije, drugi pa so pozneje postali ikone »jugosfere« (Djokić 74), tudi po zaslugi svoje tematizacije vojn na Balkanu in kritične drže do nacionalizmov. Omenjeni motivi so sicer mnemotehnika obujanja rokofske in literarne dediščine Jugoslavije, a Baukov roman ne zaide v jugonostalgijo (prim. Baskar; Velikonja), ki je nastala kot množični spontani odziv na težnje vladajo-

čih politik držav naslednic, da bi spomine na bivšo državo potlačile ali marginalizirale. Književnost, ki je kot institucija naroda na prostorih bivše Jugoslavije prek nacionalističnih pisateljev in razumnikov s širitvijo narodnih mitov in sovražnih heteropodob v sedemdesetih in osemdesetih letih 20. stoletja prispevala k nasilnemu *koncu* Jugoslavije, se pri Bauku preobrazi v utopični prostor kulturnega spomina in možnosti *začetka* drugačnega sobivanja. Toda to jugonostalgčno utopijo in imaginarno zacelitev travme zaključek romana uniči.

Pisemske pripovedi v zadnjem delu namreč vse irealne prostore (poleg obeh knjižnic tudi kovček, v katerem se menedžer Goran skriva pred delavskim uporom) in sanjsko združitev dekodirajo v realističnem ključu. Izkažejo se za predelavo dogajališč, ki si jih literarne osebe zamišljajo v svojih sanjarjenjih, s katerimi bežijo iz stvarnosti, ki jih ločuje. Mary na primer v pismu materi sporoča, kako je v neki zahodnoevropski knjižnici spoznala knjižničarko iz porušene bosanske biblioteke, ta pa ji je omenila, da je med razvalinami knjižnice videla nekega vojaka (opis ustreza Denisu), preden ga je ustrelil njegov poveljnik. Denis tik pred svojo smrtjo piše prijateljema, kako si je kot vojak zamišljal prostor, v katerem se vsi ponovno srečajo. Njegov opis imaginarnega zaklonišča se ujema s potezami irealnega prostora iz prvega dela romana.

Baukovi irealni prostori so torej literarni trop. Fantastično-sanjski svet v literarnem tekstu figurativno zastopa psihično stvarnost fantazij, halucinacij, nostalgije in želj po novem začetku. S fantazmatsko projekcijo teh prostorov, ki jih pripoved poveže, protagonisti Baukovega romana bežijo pred občutji krivde in nemoči ob absurdnem toku usodnih naključij, prek katerih nanje deluje zgodovina izbrisa. Navkljub trem romanom o izbrisu travma še vedno ostaja nepredelana. Literatura se je z njimi pozno pridružila silam, nasprotnim dominantnemu diskurzu »organizirane nedolžnosti«, predelovanje travmatične sokrivde t. i. navadnih ljudi za izbris pa v pripovedih ne privede do očiščenja, katarze.

LITERATURA

- Adorno, Theodor W. »Freudovska teorija in struktura fašistične propagande.« Prev. Rado Riha. *Problemi* 51.1–2 (2013): 31–57.
- Agamben, Giorgio. *Homo sacer: suverena oblast in golo življenje*. Prev. Samo Kutoš. Ljubljana: Študentska založba, 2004.
- Assmann, Jan. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.
- Bakić-Hayden. »Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia.« *Slavic Review* 54.4 (Winter, 1995): 917–931.
- Baskar, Bojan. »Austronostalgia and Yugonostalgia in the Western Balkans.« *Europe and Its Other: Notes on the Balkans*. Ed. Božidar Jezernik et al. Ljubljana: FF, 2007. 45–62.

- Bauk, Dino. *Konec. Znova*. Ljubljana: Beletrina, 2015.
- Breznik, Maja; Kržan, Marko; Močnik, Rastko. »Upravljaljske tehnike ob izbrisu.« *Annales: Ser. hist. sociol.* 23.1 (2013): 145–154.
- Breznik, Maja; Močnik, Rastko. »Erasing Residence Rights in Slovenia.« *Refugee Watch* 38 (2011): 77–103.
- Conversi, Daniele, ed. *Ethnonationalism in the Contemporary World: Walker Connor and the Study of Nationalism*. London; New York: Routledge, 2004.
- Dedić, Jasminka. »Diskriminacija v postopkih pridobivanja slovenskega državljanstva.« *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ur. Jasminka Dedić et al. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2003. 23–84.
- Dedić, Jasminka, Vlasta Jalušič in Jelka Zorn. *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2003.
- Derrida, Jacques. »La Pharmacie de Platon.« *La Dissémination*. Paris:Ed. du Seuil, 1972. 69–198.
- Dimitrijević, Nenad. »Moral Justification of (the Idea of) a Truth Commission.« *Journal of Conflict Resolution* 50.3 (2006): 368–382.
- Djokić, Dejan. »The Past as Future: Post-Yugoslav Space in the Early Twenty-First Century.« *After Yugoslavia*. Ed. Radmila Gorup. Stanford: Stanford UP, 2013. 55–74.
- Dolar, Mladen. *Struktura fašističnega gospostva*. Ljubljana: DDU Univerzum, 1982.
- Dolenc, Danilo. »Priseljevanje v Slovenijo z območja nekdanje Jugoslavije po drugi svetovni vojni.« *Priseljenci*. Ur. Miran Komac. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. 69–102.
- Eagleton, Terry. *Sweet Violence: The Idea of the Tragic*. Oxford: Blackwell, 2003.
- Esposito, Roberto. *Bios: biopolitika in filozofija*. Prev. Mojca Mihelič, Boštjan Nedoh. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.
- Foucault, Michel. »O drugih prostorih.« Življenje in prakse svobode: *Izbrani spisi*. Ur. Jelica Šumič-Riha, prev. Jelka Kernev Štrajn idr. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2007. 214–223.
- — —. *Rojstvo biopolitike: kurz na Collège de France: 1978-1979*. Prev. Aljoša Kravanja. Ljubljana: Krtina, 2015.
- Freud, Sigmund. *Nelagodje v kulturi*. Prev. Samo Krušič. Ljubljana: Gyrus, 2001.
- Frlijić, Oliver, režiser. *25.671: avtorski projekt*. Kranj: Prešernovo gledališče, 2013. Video-posnetek.
- Glavan, Polona. *Kakorkoli*. Ljubljana: Beletrina, 2014.
- Goffman, Erving. »Characteristic of Total Institutions.« *Asylums: Essays on the Social Situation of Mental Patients and Other Inmates*. New Brunswick, London: Aldine Transaction, 2009. 1–124.
- Gregorčič, Marta. »Fantomaska neodgovornost ali fašizem v preoblekah.« *Časopis za kritiko znanosti* 36.228 (2007): 81–97.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich. *Predavanja o estetiki: Dramska poezija*. Prev. Robert Vouk. Ljubljana: Društvo za teoretsko psihoanalizo, 2001.
- Hladnik, Miran. »Slovani v slovenski zgodovinski povesti.« *Podoba tujega v slovenski književnosti*. Ur. Tone Smolej. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za primerjalno književnost in literarno teorijo, 2005. 53–66.
- Horsley, Lee. *The Noir Thriller*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2009.
- Hribar, Tine. »Slovenska državnost.« *Nova revija* 6.57 (1987): 3–56.
- Jalušič, Vlasta. »Organizirana nedolžnost.« *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ur. Jasminka Dedić et al. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2003. 7–22.
- — —. »Organizirana nedolžnost in izključevanje: nacionalne države in državljanstvo po vojni in kolektivnih zločinih.« *Časopis za kritiko znanosti* 36.228 (2007): 101–121.

- Johansen, Jørgen Dines. *Literary Discourse: A Semiotic-Pragmatic Approach to Literature*. Toronto: University of Toronto Press, 2002.
- Juvan, Marko. »Od političnega gledališča v jugoslovanskem socializmu do političnega performansa v globalnem kapitalizmu: primer Slovenskega mladinskega gledališča.« *Slavistična revija* 62.4 (2014): 545–558.
- — —. *Literarna veda v rekonstrukciji: uvod v študij književnosti*. Ljubljana: LUD Literatura, 2006.
- Kecmanović, Dušan. *Ethnic Times: Exploring Ethnonationalism in the Former Yugoslavia*. Westport, Conn.: Praeger, 2002.
- Lipovec Čebtron, Uršula; Zorn, Jelka, ur. *Zgodbe izbrisanih prebivalcev*. Ljubljana: Sanje, 2011.
- Mastnak, Tomaž. *Liberalizem, fašizem, neoliberalizem*. Ljubljana: Založba / *cf., 2015.
- Mazzini, Miha. *Izbrisana*. Novo mesto: Goga, 2014.
- Mekina, Igor. »Izbris izbrisa.« *Časopis za kritiko znanosti* 36.228 (2007): 157–170.
- Medvešek, Mojca. »Razmišljanja o pojavih nestrpnosti in etnične distance v slovenski družbi.« *Priseljenci*. Ur. Miran Komac. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2007. 187–217.
- Mežnaric, Silva. »Bosanci: a kuda idu Slovenci nedeljom?« Prev. Seta Knop. Ljubljana: Republiška konferenca ZSMS: Univerzitetna konferenca ZSMS, 1986.
- Novak, Boris A. »Izbrisani.« *Obredi slovesa*. Ljubljana: Študentska založba, 2005. 44.
- Pistotnik, Sara. »Kronologija izbrisa 1990–2007.« *Časopis za kritiko znanosti* 36.228 (2007): 204–237.
- Skubic, Andrej E. *Fužinski bluz*. Ljubljana: Študentska založba, 2001.
- — —. »Sociolekti od izraza do pomena: kultiviranost, obrobje in eksces.« *Aktualizacija jezikovnozvrstne teorije na Slovenskem*. Ur. Erika Kržišnik. Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, 2004. 297–320.
- Snoj, Marko. *Slovenski etimološki slovar*. Tretja, elektronska izdaja. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015. Splet.
- Todorov, Tzvetan. »Opredelitev fantastike.« Prev. Metka Zupancič. *Problemi* 18.198–199 (1980): 6–12.
- Vasović, Svetlana. »Izgon v smrt.« *Časopis za kritiko znanosti* 36.228 (2007): 171–176.
- Velikonja, Mitja. »Something Has Survived ...': Ambivalence in the Discourse About Socialist Yugoslavia in Present-Day Slovenia.« *After Yugoslavia*. Ed. Radmila Gorup. Stanford: Stanford UP, 2013. 115–122.
- Vojnović, Goran. *Čefurji raus!* Ljubljana: Študentska založba, 2008.
- — —. *Figa*. Ljubljana: Beletrina, 2016.
- Zdravković, Lana. »Kaj je izbris? Kdo so izbrisani? Zakaj se to tiče vseh nas?« Mazzini, Miha. *Izbrisana*. Novo mesto: Goga, 2014. 259–270.
- Zorn, Jelka. »'Mi, etno-državljeni etno-demokracije': nastajanje slovenskega državljanstva.« *Časopis za kritiko znanosti* 36.228 (2007): 17–33.
- — —. »Politike izključevanja v postopkih pridobivanja slovenskega državljanstva.« *Izbrisani: organizirana nedolžnost in politike izključevanja*. Ur. Jasminka Dedić et al. Ljubljana: Mirovni inštitut, 2003. 85–139.
- Ustava Republike Slovenije*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2005.
- Williams, Raymond. *Modern Tragedy*. London: Chatto and Windus, 1966.

The “Erased” between the Politics of Denial and the Exemplarity of the Novel

Keywords: literature and society / Slovene literature / human rights / the erased / ethnonationalism / trauma / denial of guilt / Mazzini, Miha / Glavan, Polona / Bauk, Dino

Soon after Slovenia’s proclamation of independence in 1991, the Slovenian authorities removed about 25,000 people (dubbed the “erased”) from the registry of permanent residents. They thus disenfranchised and turned them into illegal aliens reduced to “bare life” (Agamben). The removal resulted from the ethnonationalist concept of the Slovenian state and became an instrument of its biopolitical governmentality. Those in power sought to minimize the size of the ethnically non-Slovenian population, suspecting it of disloyalty and stamping it with Balkanist stereotypes typical of “nesting Orientalism” (Bakić-Hayden). The distancing from “southerners” allowed the Slovenians to perceive themselves as holders of a pristine work ethic and (central) European democratic culture, suitable for entry into the global empire of late capitalism. After a decade of silence, the topic of the “erased” flooded the media as a response to judgments by the Slovenian Constitutional Court and the European Court of Human Rights, which demanded that the state correct the injustice done to them. The political debate on their removal from the registry (the “erasure”) reached a peak during the 2004 referendum on this problem. Moreover, those that were “erased” organized themselves to fight for their rights in 2002, and their campaigns were supported by international leftist activists and civil society. However, a discourse of “organized innocence” (Jalušič) prevails in relation to this group, similar to the denial of war crimes in post-Yugoslav countries.

Literature has come to resist the politics of denial rather late and within the limits of mimetic aesthetic representation. Slovenian writers, although they addressed the wars in the Balkans in a timely manner, risk breaking their traditional ideological bond with the nation if they critique nationalist violence in their own country and force their readers to play the role of accomplices instead of that of external arbitrators. Published in 2014 and 2015, three novels about the “erased” touched on the social processing of the trauma. With their exemplary narratives, they sought to evoke sympathy for the group: they metonymically replace the dehumanized crowd managed by biopolitics with humanized individual victims. In Miha Mazzini’s *The Erased*, however, the appropriation of the global genre of the noir thriller ideologically constricts the critique of biopolitics of the “erasure.” Polona Glavan, in her social novel *Anyway*, represents the sociolectal differentiation of the perspectives on the group through the pattern of the modern tragedy, replacing conciliatory closure with a troubled scene of historical contingency. Dino Bauk’s novel *The End. Again* depicts how ordinary people (friends from a multicultural neighborhood) deal with their sense of guilt for not helping the “erased.” Using elements of the fantastic genre, the author evokes how helpless literature is in healing the trauma of the removal, notwithstanding its mnemonic capability and virtuality.